

BAŞYAZI

Kitap ve Hikmet

Prof.Dr.Abdulaziz Bayındır¹

Hikmet, doğru hükümdür. Peygamberimiz, Kur'ân'dan doğru hükümler çıkarıp uygulamış, bize de onun yöntemini öğretmiştir. Kur'ân'da bütün ayrıntıları ile yer alan o yönleme göre davranılırsa Kitap ile Sünnet arasında tam bir uyum olduğu görülür.

Sanıldığının aksine Allah Teâlâ bütün nebîlere Kitap ve Hikmet vermiştir. Allah, En'âm 83 ve devamı ayetlerde Nuh'tan İsa'ya kadar 18 nebîyi saymış² ve şöyle buyurmuştur:

“Bunların babalarını, soylarını ve kardeşlerini de seçtik; onlara doğru yolu gösterdik.”

Böylece bütün nebîlere işaret ettikten sonra şöyle buyurmuştur:

¹ İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi, Süleymaniye Vakfı Başkanı.

² Ayetlerdeki sıralama şöyledir: “İbrahim, İshak, Yakub, Dâvûd, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa, Harun, Nuh, Zekeriya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut. (aleyhimusselâm).

“Onlar, kendilerine kitap, hüküm ve nebîlik verdiğimiz kimselerdir.” (En’âm 6/89)

Gelenekte dört ilahi kitabın indiği kabul edilir. Bunlar Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’ân’dır. Peygamberimize dayandırılan bir rivayette Âdem’e 10 suhuf, Şît’e 50 suhuf, İdris’e 30 suhuf ve İbrahim aleyhimusselama 10 suhuf olmak üzere 100 suhufun indiği de iddia edilir.³ Böylece toplam sekiz nebîye kitap verilmiş olur.

Hâlbuki yukarıdaki âyetler, bütün nebîlere kitap ve hüküm verildiğini bildirmektedir. Onlara verilen hükme, şu âyette “hikmet” denmiştir:

“Allah nebîlerden söz aldığı gün onlara, “Size Kitap ve hikmet veririm de elinizde olanı tasdik eden bir elçi gelirse ona kesinlikle inanacaksınız ve destek vereceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi? Bu ağır yükü yüklediniz mi?” demişti. Onlar da “kabul ettik” demişlerdi. Allah “Siz buna şahit olun, sizinle beraber ben de şahidim” demişti.” (Al-i İmran 3/81)

Şu âyete göre nebîlerin görevi, toplumlarına o kitabı hâkim kılmaktır.

“İnsanlar tek bir topluluktur. Sonra Allah onlara, müjde veren ve uyarıda bulunan nebîler gönderdi. Onlarla birlikte hep doğruları gösteren kitap da indirdi ki, ayrılığa düştükleri konularda insanlar arasında o kitap

³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (il.310 h.), Tarih’ul-Umem ve v’el-Mülûk (Tarih’ut-Taberî) Beyrut 1407, c. I s. 187, ez-Zemahşerî (467-538 h.), el-Keşşâf, el-a’lâ Suresinin tefsiri.

hâkim olsun. Onda ayrılığa düşenler kendilerine Kitap verilenlerden başkası olmadı.⁴ O açık belgeler geldikten sonra birbirlerinin haklarına göz diktikleri için böyle oldu. Sonra Allah inanmış olanları, anlaşılmadıkları konuda, kendi izniyle doğruya ulaştırdı. Allah gerekli gayreti göstere-ni⁵ doğru bir yola yöneltir.” (Bakara 2/213)

Kendilerine kitap gelen toplumların ileri gelenleri de o kitapla hükmetmek zorundadırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“İçinde hidayet ve nur olan Tevrat’ı biz indirdik. Allah’a teslim olmuş nebîler, Yahudiler arasında onunla hükmederlerdi. Din adamları ve bilginler ise kendilerinden Allah’ın kitabını korumaları istenmesi sebebiyle onunla hükmederler ve ona şahit olurlardı. Siz, insanlardan korkmayın; benden korkun. Ayetleri-

⁴ Kişi kendi durumunu Allah’ın kitabıyla karşılaştırmazsa sapık olduğunu anlayamaz. Bunu anlayanlardan kimi yolunu düzeltir, kimi de bile bile sapıklık içinde kalır. Bu da kendine kitap ve nebî gönderilen toplumlarda ayrılıklara sebep olur.

⁵ Ayetteki من يشاء = men yeşâ’ya “gereği gibi çalışma” anlamını verdik. Çünkü شاء “şeyi yaptı” demektir. Her eylem ve her varlık şey kelimesinin kapsamına girer ve her şey bir kanun ve kurala göre oluşur. İyiliğin kuralları olduğu gibi kötülüğün de kuralları vardır. Namaz kılmak için onun kurallarına uymak gerekir. Hırsızlık yapmanın da kuralları vardır. Allah namazı emretmiş, hırsızlığı haram kılmıştır. İyinin ve kötünün ölçülerini koyan, bunlardan birini yapmak isteyen için gerekli şart ve imkânları yaratan Allah’tır. Bu sebeple شاء fiili insan için kullanılırsa anlamı; “ölçülere uygun davrandı” olur.

mi geçici⁶ bir bedelle değişmeyin. Allahın indirdiği hükümlerle hükmetmeyinler kâfir olanlardır.” (Mâide 5/44)

Hikmet, doğru hükümdür.⁷ Peygamberimiz, Kur’ân’dan doğru hükümler çıkarıp uygulamış, bize de onun yöntemini öğretmiştir. Kur’ân’da bütün ayrıntıları ile yer alan o yönetime göre davranılırsa Kitap ile Sünnet arasında tam bir uyumun olduğu görülür.

Allah’ın iki türlü âyeti vardır; biri yarattığı âyetler ki bütün ilimlerin kaynağıdır. Bilim adamları, var olan bilgileri iyi öğrenir, doğru bir yöntem takip eder ve sağlam duruşlu olurlarsa yaratılmış âyetlerdeki hikmetleri bulabilirler.

Yukarıdaki âyette *bilginler* diye tercüme ettiğimiz kelime *hibr’in* çoğulu *ahbâr = الأَحْبَارُ*’dır. *Hibr (الحبر)* eser bırakan âlime denir.⁸

Bunlar, Allah’ın yarattığı âyetlerle indirildiği âyetleri birlikte değerlendirilirse hikmete kolay ulaşırlar. Çünkü hikmet, din ile bilim arasındaki ortak zemindir. Allah, kendi dinini “fitrat” yani doğallık olarak tanımlamış ve şöyle buyurmuştur:

⁶ قليلا kelimesinin iki kök anlamı vardır; biri, azlık diğeri de istikrarsızlık, bir yerde kalamama, yerinden olmadır. Bir yerde sürekli durmayan kişi için تَقَلُّفَ الرَّجُلِ denir. (Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvîni, er-Razî (öl. 395 h.) Mucemu mekâyis’il-luğa, Tahkik, Abdusselam Muhammed Harun, 1399/1979; c. V, s. 3.)

⁷ Hikmet (الحِكْمَةُ), hüküm (حكم) kökünden mastar-ı nev’dir; hükümün doğru olanı anlamındadır.

⁸ Mütercim Asım, Kamus حبر md.

“Sen yüzünü dosdoğru bu dine, Allah’ın fitratına çevir. O, insanları ona göre yaratmıştır. Allah’ın yarattığının yerini tutacak bir şey yoktur. İşte sağlam din bu dindir. Ama insanların çoğu bunu bilmezler.” (Rum 30/30)

İlk inen âyetlerin, fitrata yani yaratılış kanununa dikkat çekmesi de çok önemlidir.

“Rabbinin adıyla oku; yaratan odur. O insanı alaktan⁹ yaratmıştır. Oku. Rabbin sonsuz ikram sahibidir. Kalemle öğretmiştir. İnsana bilmediğini öğretmiştir.” (Alak 96/1-5)

Kur’ân’ın büyük bir bölümü, doğadaki âyetlere dikkat çeker. Kur’ân’ı, Arapçayı ve üzerinde çalışılan konudaki fitrat âyetlerini bilenlerin katıldığı birçok çalışma yaptık. Gördük ki bu yöntem, mevcut bilime, ileri hedefler göstermektedir.

Allah Teâlâ, Âdem aleyhisselama önce fitratı, varlıkların içinde gizlediği bilgiyi öğretmişti. Çünkü وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا = Âdem’e o isimlerin hepsini öğretti”, ifadesinde isimleri gösteren zamir akılsız varlıklar için olan “hâ= ها” zamiridir. Âdem, varlıklarda olan ama meleklerin bilmediği bilgileri öğrenince “hâ= ها zamirinin yerini, akıllı varlıklar için kullanılan “hum = هم” zamiri aldı ve ifade; ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ “...sonra onları (o bilgi kaynaklarını) meleklerle gösterdi” şekline dönüştü. Çünkü akıl, insanın yararlanacağı bilgi anlamına da [Müfredat] gelir.

⁹ Alak (علق), alaka’nın çoğuludur. Alaka (علقة); döllandikten sonra rahim cidarına yapışan yumurtadır.

Meleklerin akılsız zannettikleri varlıklarda, onların bilmediği bilgi vardı. O bilgi, dışarıdan bakılınca görülemeyeceği için Allah Teâlâ ona “gayb” dedi ve Meleklerle şöyle seslendi:

“Size demedim mi, ben göklerin ve yerin gaybını bilirim.” (Bakara 2/33)

Allah Âdem’i, bu bilgi ile meleklerle üstün kıldı, onlar bundan dolayı Âdem’e secde ettiler. Bu bilgi, insanı bilim ve medeniyet kuran varlık yaptı. En bilgili insan, Âdem aleyhisselâmdır. O bilgi ona yazıyla öğretilmişti.

“Rabbin kalemle öğretti; o insana bilmediğini öğretti.” (Alak 96/4-5)

Doğru Hüküm Verme Yeteneği

Doğru hüküm verme yeteneğine de hikmet denir. Bir âyet şöyledir:

“Allah gereği gibi çalışana hikmeti verir. Kime hikmet verilirse ona çokça hayır verilmiş olur. Bu zikri (bilgiyi) sadece sağlam duruşlu¹⁰ olanlar elde ederler.” (Bakara 2/269)

Peygamberimizin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

¹⁰ أَلْبَّ بِالْمَكَانِ، أَي أَقَامَ بِهِ وَلَزِمَهُ. İsmail b. Hammâd el-Cevherî, es-Sihâh, Tahkik Ahmed Abdulgafur Attar, 3. Baskı, Beyrut

(لب). أصلٌ صحيح يدلُّ على لزوم وثبات، وعلى خلوص (وَجُودَةٍ). Kök anlamı, yapışıp kalmak, saf ve iyi olmaktır. Bir yere yerleşen için أَلْبَّ بِالْمَكَانِ denir. Bir işte sebat gösteren için بهذا الأمر denir. Ferrâ dedi ki, Kocasını seven kadına امرأةٌ كَوْنٌ denir. İçinde daima kocasının sevgisini taşıyor demektir. (Mucemu mekâyîs’il-luğa)

*“İki kişiden başkası kıskanılmaz; biri Allah’ın verdiği serveti yerli yerinde tüketen kişi, diğeri de Allah’ın hikmet verdiği kişi ki, kararını ona göre verir ve onu öğretir”.*¹¹

*İbn Abbas demiştir ki, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem beni bağına bastı ve “Allahım, ona hikmeti öğret” dedi.*¹²

Bu âyet ve hadisler, hikmetin yani doğru hüküm verme yeteneğinin öğrenilebilen bir şey olduğunu göstermektedir. İbrahim aleyhisselâmın, Kâbe’yi bina ettikten sonra Mekke halkı ile ilgili olarak yaptığı şu dua da aynı anlamı vurgulamaktadır:

“Rabbimiz! İçlerinden onlara bir elçi gönder; senin âyetlerini okusun; Kitab’ı ve hikmeti öğretsin ve onları geliştirsin. Güçlü olan sen, doğru karar veren sensin”. (Bakara 2/129)

İbrahim aleyhisselâmın duasının kabul edildiğini gösteren âyet şudur:

“Allah bu müminlere gerçek bir iyilikte bulundu. Çünkü içlerinden bir elçi gönderdi; o onlara Allah’ın âyetlerini okumakta, onları geliştirmektedir; onlara Kitabı ve hikmeti öğretmektedir. Onlar, önceleri açık bir şaşkınlık içinde idiler.” (Al-i İmran 3/164)

Kur’ân’dan hüküm çıkarma konusunda Allah Teala Peygamberimize şu emri vermiştir:

¹¹ Buhârî, ilim, 15.

¹² Buhârî, Fedâil’ul-ashâb, 24.

“Sana bu kitabı, tümüyle gerçek olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah’ın sana gösterdiği şekilde hükmedesin. Sakın hainlerin savunucusu olma.” (Nisa 4/105)

Görevi ile ilgili yaptığı her konuşma, her uygulama ve verdiği her onay, onun Kur’ân’dan çıkardığı hikmettir. Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur:

“Bakın! Bana kitap ve beraberinde onun misli verildi.”¹³

“Sizden birinin, koltuğuna yaslanmış, verdiğim bir emir veya koyduğum yasakla ilgili şöyle dediğini sakın görmeyeyim: “Bilmeyiz, biz Allah’ın Kitab’ında bulduğumuza uyarız”.”¹⁴

Kur’ân’ın içindeki hikmet, toprağın içindeki maden gibidir. Topraktan maden çıkarmak için nasıl bilgi birikimine, alet edevata ve ekip çalışmasına ihtiyaç varsa Kur’ân’ın hikmetlerine ulaşmak için de benzer şeylere ihtiyaç vardır. Kur’ân’da açıklanan bu yöntemin kısa sürede unutulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü problemler çözen, gittikleri yere ilim ve medeniyet götüren ve insanların gönüllerini fetheden müslümanların

yerini daha sonra sıkıntı kaynağı olan ve çözümsüzlükler üreten müslümanlar almıştır. Peygamberimizin hikmeti öğrettiği sahabenin, gittiği her yerde hâkim unsurun hala müslümanlar olması bundandır. Ama sahabeden sonra gidilen yerlerde ancak geçici hâkimiyetler kurulabilmiştir. Çünkü oralara hikmet götürülemediği.

Hikmet – Sünnet ve Sünnet – Vahiy İlişkisi

İmam Şafî, Sünnet’in Hikmet olduğunu söylemiştir. Onun sözlerinden bir kısmı şöyledir:

“Kur’an bilgisine sahip güvendiğim bir zattan şunu işittim: Hikmet Allah’ın Elçisi’nin Sünnetidir.”

Hikmet Kur’ân’a tabi kılınmış, Kitap ve hikmet öğrenimi Allah’ın kullarına ikramı sayılmışken, doğrusunu Allah bilir ama buradaki hikmete Allah’ın Elçisi’nin Sünneti dışında bir şey denemez.”¹⁵

Bu sözlere katılmamak mümkün değildir. Peygamberimizin ümmetine öğrettiği iki şeyden birinin Kur’ân, diğerinin de Sünnet olduğunda ittifak edildiğine göre Sünnetin hikmet olması kaçınılmazdır. Ancak İmam Şafî’nin şu sözüne katılma imkânı yoktur:

“Allah’ın Elçisi’nin Sünneti, Allah tarafından onun, özel ve genel hükümlerdeki muradını açıklar. Ondaki hikmeti Kitabıyla eş tutmuş ve onu Kitab’a bağlamıştır.”

¹³ Ebû Dâvûd, Sunneh 6, luzumu’s-sunneh. Hadisin ravilerinden Ebû Amr b. Kesîr b. Dinar ile ilgili olarak Halil Ahmed es-Seharenfuri diyor ki, “Bu şahsın ne zaman yaşadığı bilinmemektedir. Elimdeki hadis ve rical kitaplarının hepsinde aradım, büyük bir gayret göstermeme rağmen bulamadım. (Bkz. Halil Ahmed es-Seharenfuri, Bezlu’l-Mechud fi halli Ebi Dâvûd, c. 18 s. 126, Dar’ul-Kütüb’il-ilmîyye Beyrut tarihsiz.) Hadisin senedi problemlilikle birlikte manası sahihtir.

¹⁴ Ebu Davûd, Sunneh 6 (4605).

¹⁵ İmam Şafî (150-204 h), er-Risale, tahkik ve şerh; Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, tarihsiz, Paragraf 252, 254, s. 78.

*Bunu, yaratıkları içinde bu Elçiden başkası için yapmamıştır”.*¹⁶

Al-i İmran 81. ayette kitap ve hikmetin, bütün nebîlere verildiği bildirildiği için son cümle buna ters düşmektedir.

Ayrıca Sünnet, Allah'ın muradını açıklayan vahiy olsa Peygamberimizin Kur'ân'ı uygularken hata yapmamış olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ önce ona hata yaptırıp sonra uyarıda bulunacak değildir.

Bir gün, Ebu Süfyan başkanlığında bir ticaret kervanının Şam'dan gelmekte olduğu duyulmuştu. Kervanı takip için Peygamberimiz bir bölük Müslüman ile yola çıktı. Durumu haber alan Mekkeliler de kervanı korumak için ordu çıkardılar. Allah, ya kervanı ya da Mekke ordusunu Müslümanlara vereceğini vaat etti. İlgili âyet şöyledir:

“Bir gün Allah, o iki topluluktan birinin sizin olacağına söz vermişti. Siz silahsız olanı (kervanı) istiyordunuz. Allah da kendi sözleri gereği, hakkı ortaya çıkarmak ve o kâfirlerin kökünü kazımak (için Mekke ordusunu vermek) istiyordu. İstiyordu ki, hakkı ortaya çıkarıp batılı etkisiz hale getirsin. Varsın o günahkârlar hoşlanmasınlar.” (Enfal 8/7-8)

Müslümanlar kervanı ellerinden kaçırdılar ve beklemedikleri bir anda Bedir'de, Mekke ordusuyla karşılaştılar ama Allah'ın savaşla ilgili koyduğu kurala uymadılar. Kural şöyledir:

“(Savaşta) Kâfirlerle karşılaştığınız zaman, onları yere serinceye kadar boyunlarını vurun. Sonra (esirlerin) bağını sıkı tutun. Daha sonra da onları karşılıklı veya karşılıksız serbest bırakın. O savaş, ağırlıklarını bırakıncaya kadar böyle yapın...” (Muhammed 47/4)

“Onları savaşta yakalarsan öyle bir dağıt ki, arkalarındakiler de dağılsınlar. Belki akıllarını başlarına alırlar.” (Enfal 8/57)

“Düşmanı kovalamakta gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız, onlar da sizin gibi acı çekiyorlar; üstelik sizin Allah'tan beklentiniz var. Onların böyle bir beklentileri de yok.” (Nisa 4/14)

Bedir'de Müslümanlar canla başla savaşarak düşmana ağır bir darbe indirdiler. Ama geri çekilen düşmanı takip edip darmadağın hale getirmediler. Üstelik onlardan kalan ganimeti ve birkaç esiri alıp döndüler. Allah Teâlâ bu davranışın suç olduğunu bildirdi:

“Hiçbir nebî, savaş meydanında iyice ağırlığını koyuncaya kadar esir alma hakkına sahip değildir. Siz dünya malını istersiniz. Allah ise sizin için sonrasını ister. Allah güçlüdür, doğru karar verir. (Zafer sizin olacak diye) Allah tarafından yazılmış bir yazı olmasaydı aldığınız (o esirlerden) dolayı sizi ağır bir azap yakalayacaktı.” (Enfâl 8/67-68)

Peygamberimizin buradaki davranışı hikmete uygun değildi. *“Allah, hakkı ortaya çıkarmak ve o kâfirlerin kökünü*

¹⁶ İmam Şafii, er-Risale, Paragraf 257, s. 79.

*kazımak*¹⁷ istiyordu ama Müslümanlar, hikmete uymadıkları için Mekke'ye kadar yürüyüp orayı fethetme fırsatını kaçırdılar.

Hicretin 6. yılında, Hudeybiye antlaşmasıyla bu fırsatı tekrar yakalamışlardı. Mekke'den dönerken inen Fetih Suresi şöyle başlamaktadır:

“Senin için fethin önünü tam olarak açtık ki, Allah, önceki günahınla ondan sonraki günahını bağışlasın, sana olan nîmetini tamamlasın ve seni dosdoğru bir yola yöneltsin.” (Fetih 48/1-2)

Peygamberimizin Abese Suresindeki şu âyetlerle ortaya konan bir günahı daha vardı.

“Yüzünü ekşittin ve sırtını döndün; o kör¹⁸, sana geldi diye¹⁹. Ne biliyorsun,

belki o kendini geliştirecekti veya bilgi edinecek²⁰, o bilgi ona yarayacaktı? Sana ihtiyaç duymayan adama gelince, sanki ona değil de duvara konuşuyorsun! Onun kendini geliştirmemesinden sana ne! Oysa bir gayretle sana gelen kişi, Allah'tan korkuyor, ama sen onunla ilgilenmiyorsun!” (Abese 80/1-10)

Allah Teâlâ *“Bir şey isteyen ve sorana ilgisiz davranma²¹”* emriyle bu davranışı yasaklamıştı. Bir de onun şöyle bir emri vardır:

“Sabah, akşam dua edip Rablerinin yüz göstermesini isteyenleri uzaklaştırma. Onların hesabı senden, senin hesabın da onlardan sorulmaz. Onları uzaklaştırırsan zalimlerden olursun.” (En'âm 6/52)

“Allah senin önceki günahınla ondan sonraki günahını bağışlasın” ayetinde sözü edilen günahlar bunlar olmalıdır. Fetih ile ilgili istiğfarın zamanı, Mekke'nin fethinden önce inen²² şu âyetlerde açıklanmıştır:

“Allah'ın yardımı gelip önün açıldığında, insanların dalgalar halinde Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde, her şeyi güzel yaptığından dolayı Rabbine yönel ve bağışlanma dile.

¹⁷ Enfâl 8/7.

¹⁸ Surenin iniş sebebi ile ilgili rivayet şudur: Abdullah b. Ümmü Mektum, Allah'ın Elçisi sallallahu aleyhi ve selleme gelerek “Ya Muhammed, beni yanına al ve bilgilendir” dedi. Peygamberin yanında müşriklerin büyüklerinden biri vardı. Peygamber ondan yüz çevirip müşrike yöneliyor ve şöyle diyordu: ‘Ey falanın babası, sözümde bir sakınca görüyor musun? O da, (putlara akıtılan) kanlar hakkı için hayır, sözünde bir sakınca görmüyorum diyordu.’ (Muvatta, Kur’ân, 8; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’an, 72. (beni bilgilendir) ifadesi Tirmizî’de geçer.)

¹⁹ Bir yazıda veya konuşmada “Sen...” veya “Siz...” yerine “O...” veya “Onlar...” denmesi, Arap edebiyatında ifadeye güzellik katar. Buna iltifat denir. Burada da iltifat olduğundan “Yüzünü ekşitti ve sırtını döndü, o kör, ona geldi diye” ifadesinden sonra “Ne biliyorsun, belki o kendini geliştirecekti” denerek üçüncü şahıstan ikinci şahsa geçilmiştir. Türkçede iltifat sanatı olmadığından, yanlış anlamayı önlemek için

tercüme bu sanata göre değil, cümlenin akışına göre yapılmıştır.

²⁰ Bilgi diye çevrilen kelime “zikir”dir. Zikir, sürekli akılda tutulan kullanıma hazır bilgidir. (Müfredat)

²¹ Duhâ 93/10

²² Bu, çoğunluğun görüşüdür. Bkz. Ebussud el-İmâdî (öl. 982 h.), İrşad’ul-akl’is-Selîm ilâ mezâyâ’l-Kur’ân’il-Kerim, Beyrut, c. IX s. 208.

Çünkü o, kendine yönelenleri kabul eder.” (Nasr 110/1-3)

“Önce yaptığın hatayı düzelt, sonra bağışlanma talebinde bulun;” bu, son derece önemlidir. Bu âyetler, müslümanların hayatında devrim yapacak niteliktedir. Ama âyetler arası ilişki kurularak hikmetin bulunması emri unutulduğu için yukarıdaki âyetler çok ters anlamlara çekilebilmiştir. Mesela hem Suudi Arabistan tarafından, hem de Türkiye Diyanet Vakfı tarafından milyonlarca nüshası basılmış olan, Kur’an’ı Kerim ve Açıklamalı Meâli’nde Fetih suresinin ilk âyetleri ile ilgili bir açıklama yapılmıştır. Açıklamanın tam anlaşılabilmesi için önce burada o âyetlere verilen meali görelim:

“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir. Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder.” (Fetih 48/ 1-3)

Açıklama aynen şöyledir:

“Geçmişte ve gelecekte günahtan uzak bulunan Peygamber’e tamamlanan ilâhî nimet, Mekke ve Taif’in fethi, dünyada şerefının yüce kılınması, yardım ve zafere nail olması, baş kaldıranların boyun eğmesi şeklinde tecelli etmiştir...”²³

Allah günahının bağışlanacağını bildirirken onun; geçmişte ve gelecekte günahtan uzak olduğunu söylüyorlar. Bunlar

²³ Hayrettin KARAMAN, Ali ÖZEK, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Mustafa ÇAĞIRICI, Sadrettin GÜMÜŞ, Ali TURGUT, Kur’anı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV yayınları, Ankara 2005.

bu ifadeleriyle Allah’a, onun bilmediği şeyi hatırlatarak onun bir yanlısını mı düzeltiyorlar?

Sonra âyete, Peygamberimizin gelecekteki günahının bağışlanması anlamı verilirken, şu meali verdikler âyeti hiç mi hatırlamadılar?

“De ki, ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.” (Ahkâf 46/9)

Üzücü olanı, bunların bu zatlara mahsus bir hata olmamasıdır.

Kitap-Sünnet Bütünlüğü Açısından Safa İle Merve Arasında Sa’y

İmam Şafî şöyle diyor:

“Nebî’nin sünnetlerinin üç yönü olduğu hususunda farklı görüşü olan bir âlim bilmiyorum. Onu ittifakla ikiye indirmişlerdir. Çünkü ilk ikisi aynı noktada birleşen iki alt dal gibidir:

1. Kur’ân’la bağlantısı olan sünnet

- Kur’ân’da nass olan bir konuda, Allah’ın Elçisinin Kur’ân nassı gibi açıklama yapması.
- Kur’ân’da özet geçen konularda Allah’tan alarak onun muradını açıklaması.

Bu iki konuda ihtilaf yoktur.

2. Allah’ın Elçisinin, Kur’ân’da nass bulunmayan konularda koyduğu sünnet. (İhtilaf buradadır.)

Kimine göre Allah'ın, Elçisine itaati farz kılması ve rızasına uygun davranacağını bilmesi sebebiyle Kitabında nass bulunmayan konularda Allah ona sünnet koyma hakkı vermiştir.

Kimine göre de Allah'ın Elçisi, namazın farzlığı temelinde, namaz sayısını ve uygulamasını açıklayan sünneti gibi Kitapta temeli olan bir konuda sünnet koymuş, onun dışında asla koymamıştır...

Kimine göre de bu konuda ona Allah'ın emri (risaleti) gelmiş ve Allah'ın farz kılmasıyla sünneti sabitlenmiştir.

Kimine göre ise onun sünneti, Allah tarafından kalbine konan hikmettir.”²⁴

Allah'ın Elçisi, Kur'ân'da nass bulunmayan konularda sünnet koyuyorsa Kitap-Sünnet bütünlüğünden söz edilemez. Gelenekte uygulama bunun ötesine taşınmış, bazen Kitap'taki açık hüküm bir kenara bırakılarak, ona ters görülen hadis alınmıştır. Bazen de hem âyet, hem de hadis bırakılarak yeni bir yol çizilmiştir. Çalışmalarımızı inceleyenler bunun onlarca örneğini görebilirler. Safa ile Merve arasında sa'y örneğini vererek hikmeti kavrayamamanın fakihleri ne hale getirdiğini görmeye çalışalım. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu işa-retlerdendir. Her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi tavaf ederse, bu ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur. Kim içinden gelerek bir iyilik yaparsa, Allah onun karşılığını verir. O her şeyi bilir.” (Bakara 2/158)

²⁴ İmam Şafiî, er-Risale paragraf 299-305, s. 91-93.

Ayette geçen; “Sa'y etmesinde bir günah yoktur” sözü, kimseye sa'y görevi yüklemes ama Allah'ın Elçisinin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

“Sa'y edin çünkü Allah size sa'yi farz kılmıştır”²⁵

İmam Nevevî, Müslim şerhinde konu ile ilgili olarak şunları söyler:

“Sahabeden, tabiînden ve sonraki ulemadan büyük bir kesime göre Safa ile Merve arasında sa'y, haccın rükünlerindedir; o olmadan hac olmaz. Onun eksikliği demle (koyun veya keçi kesmekle) veya başka bir şeyle giderilemez. Malik, Şafiî, Ahmed, İshak ve Ebû Sevr bu görüşte olanlardır. Seleften bazıları ise bunun nafîle = tatavvu' olduğunu söylemişlerdir. Ebu Hanîfe'ye göre ise sa'y vaciptir; terk eden günahkâr olur ama yerine bir dem (koyun veya keçi) keserse haccı sahih olur.”²⁶

Nevevî el-Mecmû'unda şu ilaveleri yapmaktadır:

“İbn Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b, İbn Abbas, İbn'uz-Zübeyr, Enes ve İbn Sîrîn sa'yin tatavvu' olduğunu, rükn veya vacip olmadığını, terk edene dem gerekmediğini söylemişlerdir. Mezhebimize göre sa'y, hac ve umrenin rükünlerindedir, o olmadan bunlar tamam olmaz. Dem (koyun veya keçi kesmek) onun eksikliğini gidermez. Bir adım eksik olsa hacc tamam olmaz ve ihramdan çıkamaz. Aişe,

²⁵ Ahmed b. Hanbel, C. 6, s. 421; İbn Huzeyme, 2765.

²⁶ Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, Sahihu Müslim bi Şerh'in-Nevevî, Beyrut tarih-siz, Hac, 43, c. 9 s. 20-21.

Malik, İshak, Ebû Sevr, Davûd ve bir rivayete göre Ahmed bu görüştedir.

İbn'ul-Munzir dedi ki: *Ebû Ticrâh'ın kızının rivayet ettiği hadis sabitse sa'y rükündür. Hadis şudur: "Sa'yedin; çünkü Allah size sa'yi yazdı." Şafiî dedi ki; bu hadis olmasaydı sa'y nafîle olurdu. Ona nafîle diyenler âyete dayanmışlardır. Çünkü "sa'yin günah olmaması" farz olduğunu değil, mubah olduğunu gösterir.*²⁷

Hanefîlerin görüşünü Serahsî şöyle anlatıyor:

"Şafiî'ye göre sa'y hac ve umrenin rükünlerindedir; sa'y olmadan, kimsenin hacı ve umresi tamam olmaz. Onun delili, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Safa ile Merve arasında sa'yettikten sonra ahabına söylediği şu sözdür: "إن الله كتب عليكم السعي" = Allah size sa'yi yazdı; sa'yedin" Yazılan şey rükündür. Peygamberimiz bir de şöyle demiştir: ما أتم الله تعالى لامرئى حجة ولا عمرة لا يطوف لها بين الصفا والمروة = Allah, Safa ile Merve arasında sa'yemeyen kişinin ne haccını tam sayar, ne umresini."

Delilimiz Allah Teâlâ'nın şu sözüdür: "Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi tavaf ederse, o ikisi arasında sa'y etmesinde bir günah yoktur." Böyle bir söz vacip için değil, mubah içindir. Bu sebeple âyetin zahiri say'ın vacip olmamasını gerektirir. Ama biz Sa'yin vacip olduğu

*hükümünde âyetin zahirini terk ederek icma deliline dayandık.*²⁸

Örneğimizde görüldüğü gibi dört mezhep, sa'y konusunda âyetle hadisler arasında zıtlık görmüştür. Şafiî ve Malikî mezhepleri; bir rivayete göre de Hanbelîler, Kur'ân'ı bırakıp hadisi almışlardır. Hanefîler ise hadisi bırakıp âyete uyduklarını söylemişler ama o noktada durmayıp âyeti de bırakmışlar ve olmayan bir icmaya dayanarak sa'yi vacip saymışlardır. Hanefîlerin vacib kavramına verdikleri anlam, başkası tarafından verilmediği için böyle bir konuda icma iddiası olamaz. Demek ki, sanılanın aksine bu mezheplerin uyguladığı herhangi bir usul ve yöntem yoktur.

Konuya, Kur'ân-Sünnet bütünlüğü açısından bakınca görülür ki; Cahiliye döneminde Safa ile Merve tepelerinde Kureyş'e ait İsaf (إساف) ve Naile (نانلة) adında iki put vardı²⁹, onların arasında sa'y ederlerdi. *"Cahiliye halkı sa'yi putları için yapıyorlar" diyerek Müslümanlar sa'yi terk ettiler*³⁰. Yukarıdaki âyet, sa'yin putlar için değil Allah için yapıldığını,

²⁸ Serahsî, Şemsüddin, el-Mebsût, Mısır 1324/1906 c. IV. s. 50. Serahsî, Hanefîlerin görüşünü şöyle anlatır:

وحيثنا في ذلك قوله تعالى فمن حج البيت أو اعتمر فلا جناح عليه أن يطوف بهما ومثل هذا اللفظ للإباحة لا للإيجاب فيقتضى ظاهر الآية أن لا يكون واجبا ولكننا تركنا هذا ... الظاهر في حكم الإيجاب بدليل الإجماع

²⁹ İsmail b. Hammâd el-Cevherî (öl. 393 h.) es-Sihah, tahkik Ahmed Abdulgafûr Attâ 4. baskı, Beyrut 1404/1984, إسف m.

³⁰ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askânî, (773-852 h.) Feth'ul-Bârî Şerhu Sahîh'il-Buhârî, Beyrut, Beyrut, tarihsiz, c III, s. 500, Hac 79, Vücub'us-Safâ v'el-Merve.

²⁷ en-Nevevî, Kitap'l-Mecmu' tahkik eden, notlar ekleyen Muhammed Necîb el-Mutiî, Beyrut, tarihsiz, c. VIII, s. 65-66.

Safa ile Merve'nin, Allah'a ibadetin simgelerinden olduğunu bildirdi.

*"Sa'y edin çünkü Allah size sa'yi farz kılmıştır"*³¹ hadisinin, Kur'ân'dan bir hikmet olduğunu anlamak için yukarıda geçen ayeti açıklayan ikinci âyeti bulmak gerekir. Çünkü hikmete ulaşmanın tek yolu budur. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Elif, Lâm, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılınmış, ve de hakîm olan ve her şeyin iç yüzünü bilen Allah tarafından açıklanmıştır. Bu, Allah'tan başkasına kul olmayasınız diyedir. (De ki;) Ben onun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim." (Hûd 11/1-3)

Bu amaçla Kur'an'a baktığımızda şu âyetin de konu ile ilgili olduğunu görürüz:

"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın." (Bakara 2/196)

Hac ve umre ibadetlerinin ortak rükunleri tavaf ve sa'y'dır. Ayette **"Her kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi tavaf ederse..."** buyrulduğuna göre tavaf açısından bir eksik olmadığı anlaşılır. Öyleyse tek eksik, günaha girmemek için terk edilen sa'y'dir. O eksiğin tamamlanması emredildiği için Peygamberimizin şu sözü, o emrin gereğidir:

"Allah, Safa ile Merve arasında sa'y etmeyen kişinin ne haccını tam sayar, ne umresini."

"Allah size sa'yi farz kıldı; sa'yedin."

Aişe validemizin şu sözü, bu konunun onlar tarafından kavrandığını gösterir:

*"Hayatıma yemin ederim, Safa ile Merve arasında sa'y etmeyen ne haccı tamam olur, ne de umresi."*³²

Böylece Kur'an ile Sünnet arasında, Kur'an ile sahabe sözü arasında tam bir bütünlüğün olduğu ortaya çıkar. İşte Kur'an'da olan ve Peygamberimizin sahabeye öğrettiği hikmetin bir örneği budur.

Kur'an'ı, Kur'ân'ın gösterdiği yolla hikmete ulaşma yöntemi sahabeden sonra unutulduğu için tefsirlerde Bakara 196. âyetin *"وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ"* "Hacı ve Umreyi Allah için tamamlayın" bölümü açıklanamamıştır.

Kitap ile Sünnet arasındaki bütünlüğün görülememesi, dini anlama ve uygulamada ardı arkası kesilmez yanlışlara ve sıkıntılara sebep olmuştur. Sünnetin, vahy-i gayri metluv sayılması, Kitap ile Sünnetin iki ayrı kaynak kabul edilmesi ve Sünnetin Kitap üzerine hâkim (السنة قاضية على الكتاب) görülmesi bu yanlışların en önemlilerindedir.

Nebî'nin Çıkardığı Hikmeti İle İnsanların Çıkardığı Hikmetin Farkı

Bedir savaşı ile ilgili âyetlerde görüldüğü gibi Peygamberimizin verdiği hükümlerin doğruluğu Allah tarafından denetlenmekte, yanlış bir şey olursa ayetle müdahale edilmektedir.

Öyleyse onun koyduğu ve Allah'ın müdahale etmediği sabit olan hükümlerin

³¹ Ahmed b. Hanbel, C. 6, s. 421; İbn Huzeyme, 2765.

³² Müslim Hac, 260 (1277).

tamamı hikmettir; müslümanlar onlara uymak zorundadırlar. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Hayır; Rabbine and olsun ki bunlar inanmazlar. Ama aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem yapar, sonra verdiği kararı, içlerinde bir sıkıntı duymadan kabul eder ve tam olarak teslim olurlarsa başka.” (Nisa 4/65)

Müslümanlarda böyle bir denetim olmadığı için müslümanların verdikleri hükümlerin Kitap ve Sünnet açısından denetime tabi tutulması gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Müminler! Allah’a itaat edin, bu Elçiye itaat edin; sizden olan yetki sahiplerine de. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve Elçisine götürün. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız böyle yaparsınız. Böylesi hayırlı olur ve çok güzel sonuç verir.” (Nisa 4/59)

Demek ki, müslümanların yönetimle olan ihtilaflarını Kur’ân ve Sünnete göre karara bağlayan yetkili kurumların oluşması bu âyetin gereğidir.

Ama tarihimizde böyle bir kurumun varlığını henüz bilmiyoruz.

Sonuç olarak müslümanların, Kur’an ve Sünnet bütünlüğünü kurarak her şeyi yeni baştan ele alma mecburiyetleri vardır.

